

szaki Bizottság elfogadott ideiglenes alapszabálya és jóváhagyott munkaterve alapján dolgozik. Az ideiglenes alapszabály meghatározza a célját és feladatait, működésének szabályait, a tagok kötelességeit és jogait. Az ideiglenes alapszabály a Magyar Szabványügyi Hivatal (továbbiakban: MSZH) Szabványügyi Intézeté/Közttestületé történő átalakulásáig lesz érvényben. Majd az új szabványosítási törvény és a közttestületi alapszabályzat figyelembevételével készül el a Műszaki Bizottságok végleges alapszabályzata.

Műszaki Bizottságunknak jelenleg 24 tagja van (könyvtárak, egyesületek, felkért egyéni szakértők, akiknek szakmai és szabványosítási gyakorlata nélkülözhetetlen a bizottság munkájában). Meg kell azonban jegyezni, hogy a szervezőkor az MSZH felhívására elsősorban azok jelentkeztek, akik az elmúlt években is aktívan részt vettek az országos szabványosításban. A Műszaki Bizottság elnöke *Vajda Erik*, akinek közel 20 éves kiemelkedő szabványosítási tevékenysége közismert a szakmában. A Műszaki Bizottság titkársága az MSZH-ban működik, titkára e cikk írója. A Műszaki Bizottság ideiglenes alapszabályának értelmében évente legalább egyszer, vagy szükség szerint többször ülésezik. Ilyenkor a tagok tájékoztatásul megkapják a jelenleg érvényes nemzetközi könyvtári szabványok és tervezetek jegyzékét, és tájékoztatjuk őket a két ülés között megjelent új nemzetközi és magyar szabványokról, valamint beszámolunk a folyamatban lévő szabványosítási munkákról. Igény szerint egyéni szakértőket hívunk meg egy-egy ülésünkre. Ilyen volt például az ETO további sorsának megbeszélése, ahol *Horváth Zoltánné*, az OSZK munkatársa és *Babiczy Béla* tanár úr adott tájékoztatást az ETO-ról. A legutóbbi ülésen, 1993 júniusában az 1994–96. évi könyvtári szabványosítási tervet beszél-tük meg.

Az új szabványosítási koncepciónak megfelelően a könyvtári szabványosítás a jövőben alapvetően kétirányú, egyrészt a nemzetközi és az európai szabványo-

kat fogjuk honosítani teljes megegyezéssel, vegyes azonosító jelzettel (pl.: MSZ ISO), és az ISO azonosító számának meghagyásával, ami azt jelenti, hogy a magyar szabvány műszaki tartalma teljesen megegyezik a nemzetközi szabványéval. Másrészt pedig, ami talán még nehezebb feladat, 1993-ban megkezdjük – ahogy erről a TMT olvasói már értesülhettek felhívásunkból – a bibliográfiai leírási szabványok korszerűségi felülvizsgálatát. E felülvizsgálat során igyekezünk a leírási szabványok hiányzó előírásait pótolni, az egyes szabványok közötti párhuzamosságokat és/vagy ellentmondásokat felszámolni, illetve a szabványon belüli ismétléseket elhagyni, s nem utolsósorban tesszük mindezt az új ISBD-előírások figyelembevételével, illetve azok szerkezetének átvételével.

A Műszaki Bizottság egyes tagjai tagdíjjal is támogatják munkánkat. Ezért ők külön szolgáltatásokat kapnak, pl. megkapják hozzászólásra a nemzetközi szabványtervezeteket.

Az ideiglenes alapszabály értelmében a Műszaki Bizottság tagja lehet bármely jogi személy vagy testület, vagy magánszemély, ha a Műszaki Bizottság alapszabályát magára nézve kötelezőnek elfogadja, és a tagsághoz a bizottság többsége hozzájárul. Ezért ezúton is kérem, hogy aki szeretne részt venni a szabványosítás nem mindig könnyű, de hasznos munkájában, csatlakozzon hozzánk.

A Műszaki Bizottság eddigi munkájának tapasztalatai azt mutatják, hogy a szabványosítás jelen és jövőbeni feladatainak megbeszélése, a kölcsönös információcsere, az együttgondolkodás, a közös erőfeszítés a problémák megoldására, mindenképpen a szabványosítás hatékonyságát szolgálják.

**Kuruc Irméné**  
(Magyar Szabványügyi Hivatal)

## Dokumentumszolgáltatás a kilencvenes években

### Szemle

Az amerikai *Library Journal* 1876. évi nyitó számában jelent meg *S. S. Green* levele a szerkesztőhöz, melyben azt indítványozta, hogy a nagyobb könyvtárak kössenek egyezményt a szükséges könyveknek egymás számára történő – rövid időre szóló – kölcsönzéséről. 1972-ben az IFLA könyvtárközi kölcsönzéssel és központi katalógusokkal foglalkozó állandó bizottságának élére két angol úriember került: elnöknek *D. Urquhart* és titkárnak *M. B. Line*, előbbi akkor a BLDSC eldjének igazgatója, utóbbi pedig később követte e

tisztségben. Nekik köszönhetően 1974-ben a washingtoni IFLA-közyűlésre a szekció határozattervezetet készített a *kiadványok egyetemes hozzáféréseinek (UAP)* biztosítására.

Húsz év elteltével biztosan állítható, hogy kiváló kollégáink megérették az idő szelét. Sokan vélekednek úgy, hogy a könyvtári szolgáltatások nem fejleszthetők mechanikusan, a könyvtár nem gyár, a szolgáltatások megújítása érdekében elengedhetetlen és létfontosságú a *könyvtárosok személyes motivációja*, a

javasolt innovációk személyes elkötelezettséggel párosuló támogatása. Ez biztosan így van, ezért is fontos és hasznos az érdemi szakmai problémákat konferenciák elé vinni, a szakajtóban sokoldalúan megvilágítani.

A kilencvenes évek közepéhez közeledve a dokumentumszolgáltatás eddigi hazai könyvtári modellje gyökeres megújulást igényel. Ha a szakma akarja, e megújulás eredményes lesz. Szemlénk a folyamat, a szemléleti tisztánlátás erősítését kívánja szolgálni.

### Új szakmai „szubkultúra”

Az OCLC 1992-ben még 62 naponként, 1993-ban már 32 naponként dolgoz fel egymillió dokumentumrendelést. Az 1979-es kezdés óta így már a múlt év őszén elérték a 40 milliót. A British Library Document Supply Centre harmincéves fennállása óta 65 millió igénylést könyvelt el, miközben 90% fölötti a teljesítési arány.

A dokumentumhasználat döntő tömege ma még persze a hagyományos képet mutatja: az olvasó/felhasználó a könyvtárban – vagy saját otthoni gyűjteményében – kiválasztja az őt érdeklő tételt, s kézbe véve tanulmányozni-olvasni kezdi. Az évi 600 ezer könyvet, több mint százezer folyóiratot produkáló világban még csak pár százalékra tehető a távoli gyűjteményekből való rendelés aránya, s ennek is csak töredéke a számítógépes hálózatok és adatbázisok részvételével megvalósuló dokumentumszolgáltatás.

Mégis sokan vélik úgy, hogy a számítógépes *bibliográfiai adatszolgáltatás* jó évtizedes „uralma” után most az inga a számítógépes *dokumentumrendelés és -szolgáltatás* felé lendül ki. A kérdéskör szakmai súlya olyan nagy, hogy ennek intézményesülési jelei is szembetűnőek. Huszadik évfolyamába lépett a BLDSK neves szakterületi folyóirata, az *Interlending and Document Supply (IDS)*. Harmadik éve Amerikában is megjelenik egy alternatív folyóirat ugyanebben a témakörben *Journal of Interlibrary Loan and Information Supply* címen (érdemes megfigyelni, hogy már a címbe „lopakodik” a dokumentumszolgáltatás helyére a bővebb-mélyebb fogalom, az „információs szolgáltatás”).

Az IFLA minden éves konferenciáján legalább fél tucat előadást szervez a könyvtárközi kölcsönzéssel foglalkozó állandó szekció. Ezzel egyúttal szükségesnek tűnt – és sikeresnek bizonyul – külön rendszeres világkonferenciát szervezni a témában (1988-ban és 1990-ben Londonban, 1993 elején Budapesten).

A nemzetközi szakirodalom évente legalább félezer érdemi publikációra tehető, ebből az IDC rendszeres szemléi évente közel száz (főként angol nyelvű) tételt emelnek ki.

Az ELAG, az európai könyvtári automatizálási munkacsoport 1992. tavaszi szemináriumát – 21 európai ország szakértőinek részvételével – *ILL in networks*

(dokumentumszolgáltatás a hálózatokban) címmel rendezte meg [*P. Goossens*].

A műszaki felsőoktatási könyvtárak nemzetközi szervezete, az IATUL 1992 júniusában az észtszázági Tallinnban tartott konferenciát az UAP nevű IFLA program jegyében [*IATUL Proceedings, 2. köt.*], a tanácskozáson két tucat előadás hangzott el.

A *Wilson Library Bulletin* 1993. februári számában öt közleményből álló „csokrot” nyújt át olvasóinak a kilencvenes évek dokumentumellátási perspektíváiról. Ugyancsak 1993 februárjában látott napvilágot a *Library Journal* számában egy lista 28 privát cég dokumentumszolgáltatási lehetőségeinek leírásával [*M. Khalil*].

A *Washington University* (St. Louis) kémiai könyvtárának szakemberei hosszú és áapos munkával érték el kilenc, a természettudományok számára fontos lehetőséget ígérő dokumentumszolgáltató cég működését [*R. McFarland*].

*M. B. Line* másokkal együtt készített elemzésében, amely az UNESCO támogatásával készült [*Line, 1980*], négy lehetséges *országos dokumentumszolgáltatási modellt* körvonalaz:

- ▶ egyetlen könyvtár koncentrált szerepe (erre példa a BLDSK);
- ▶ viszonylag kisebb számú könyvtár koordinációja és tervezett együttműködése (erre lehet példa a német könyvtárak állománygyarapítási kooperációja, a skandináv országokban az utóbbi évtizedben kialakított országos tudományági szakkönyvtárak hálózata);
- ▶ koordinált decentralizáció (erre a legjobb példát az amerikai könyvtári társulások, s kiemelkedően az OCLC nyújthat, Európában ehhez mérhető a holland PICA-ban megvalósuló együttműködés);
- ▶ nem koordinált avagy tervszerűtlen decentralizáció (a legtöbb országban valószínűleg ez a helyzet a fejlődő világtól az olyan közepesen fejlett infrastruktúrájukig, mint a közép- és kelet-európai államok, ahol a jól-rosszul működő központi katalógusok terén megvalósuló együttműködés mellett alig jelenik meg a koordináció, a jobb szolgáltatásra törekvő együttműködés).

A hatékonyságnövelés nem mindig jelent valami különlegesen hatalmas fejlesztést, ez a következtetés vonható le a PICA legújabb, gyors cikkmásolat-szolgáltatást célzó törekvéséből.

### Cikkszolgáltatást aznap

A PICA RAPDOC nevet viselő szolgáltatásával azt kívánja elérni, hogy az *összes cikrendelés 85%-át 24 órán belül kielégítsék*. A munka kezdetén két átfogó vizsgálódást szerveztek. Előbb 1988–89-ben tíz hónapra keresztül, majd az egész 1991-es évben azt vizsgálták, hogyan oszlanak meg a cikrendelések a folyóirat-választék szintjén. Az első vizsgálatból az az

eredmény érdemel különös figyelmet, hogy a *negyedmillió rendelés 58%-a ezer folyóiratról* (az összes öt százalékából) volt kielégíthető. A második vizsgálat szerint a közel 340 ezer rendelésből *85% nem egészen hétezer folyóirat* közleményeire vonatkozott.

Érdeemes megjegyezni, hogy az 1993. évi világbanki fejlesztési munkákhoz kapcsolódva az OSZK NPA-adatbázisára támaszkodva megvizsgáltuk, mennyire van (volt meg a nyolcvanas évek végén) a magyar könyvtárakban a philadelphiai ISI neves hivatkozás-elemző kiadványainak forrásbázisa. Az eredmények elég meglepőek: a mintegy *háromezres listából csupán pár százalék nincs meg* valamelyik magyar gyűjteményben! Ez azt is jelentheti, hogy kellő összefogással nálunk is lehetne a holland gyors szolgálathoz hasonlítható vállalkozásba kezdeni.

A hollandok egyébként az alapozó vizsgálat után hozzáálltak a gyakorlati fejlesztéshez, amely a következőket foglalta magában:

- ▶ a kiemelt folyóiratok számítógépes tartalomjegyzékének elkészítése;
- ▶ a folyóiratok lelőhelyeinek kijelölése, rendelési algoritmus kidolgozása (hogy ne csak néhány viselje a szolgáltatás terhét);
- ▶ a megfelelő műszaki infrastruktúra kialakítása (elektronikus továbbítás a szolgáltató gyűjteménytől a felhasználóhoz);
- ▶ a szolgáltatást biztosító – s egyben elszámolást végző – szoftver megteremtése;
- ▶ minőség-ellenőrző rendszer kialakítása.

Hollandiában másfél tucat nagy szakgyűjtemény és közművelődési könyvtár (köztük a nevezetes rotterdami) lett a szolgáltató hálózat része. A folyóiratok tartalomjegyzékének adatbázisba vitelére a PICA szerződést kötött a Swets céggel, amely vállalta, hogy 1992–95 között elvégzi a fejlesztést az alábbiak szerint:

- ▶ felkészülés-fejlesztés: 1992. június–augusztus;
- ▶ heti mágnesszalagos tartalomjegyzék-szolgáltatás 1992. októbertől négyezer tételből, novembertől mind a hétezer tételből;
- ▶ heti mágnesszalag-szolgáltatás üzemszerűen 1993. januártól;
- ▶ napi tartalomjegyzék-letöltés (fájltranszfer) 1993 júliusától;
- ▶ értékelő szakasz 1995-ben (vagy előbb) [G. A. J. S. van Marle].

A jelen sorok írója 1993 júniusában a PICA leideni székházában tanúja lehetett a RAPDOC tervek szerinti eredményeinek.

Akik a III. nemzetközi konferencia résztvevői voltak márciusban, azok a felismerés jóleső „aha!” érzésével gondolhatnak arra, hogy az Egyesült Államokban több ilyen szolgáltatás is népszerűvé vált az elmúlt pár évben. Kezdjük az *ISI Genuine Article* (eredeti cikkek) elnevezésű szolgáltatásával, amely hatezer vezető szakfolyóirat tartalomjegyzékét és még az napi más-

latszolgáltatását ígéri (a szolgáltatás kiegészített változata további 3500 címet ígér, amelyből többnek a múlt századig visszamenően retrospektív tartalomjegyzék-állománya is van). Ugyancsak a konferencián az OCLC is reklámozta analóg szolgáltatását, amely 1990 óta egymillió cikk adatait tartalmazza az Article-First és a Content-First adatbázisaiban, s az adatbázisok gyarapodása évente egy-egy millió. Ehhez számítógépes rendelési alrendszerrel kínálnak 1993 februárjától. A Faxon Finder™ 11 ezer folyóirat tartalomjegyzékét kínálja – 1993 januárjában 2,6 millió cikk adataival (1990-től) –, s ami újdonság lesz a több hasonlóhoz viszonyítva, azt tervezik, hogy a tartalomjegyzéket referátummal is kiegészítik [3rd ILDS Conference Handbook].

Mint könyvtáros, nem kívánok elmélyedni a műszaki feltételekben: milyen memóriára, adatátviteli gyorsaságot biztosító hálózatra, mennyire bonyolult szoftverre van mindehhez szükség. Ahogy a szakirodalomból kitetszik, a szarnítógépes fejlesztés gyorsabb, mint amit a szakma követni tud. Feltétlenül a könyvtáros szakma érdeke viszont az olyan szabványok kidolgozása és életbeléptetése, amelyek a számítógépes kultúra újabb területen való meghonosítását segítik elő (ilyenek tekinthetők a számítógépes dokumentumrendelési szabványok, a különböző számítógépes rendszerek összekapcsolásakor felmerülő szabványosítási gondok, a digitális adatátviteli hálózat hasznosítása és sok más).

Az biztos, hogy szövegek, vagyis a primer dokumentumok szövegének, továbbá ábráinak, képeinek számítógépes vagy fax útján történő továbbítása – főleg, ha nagy tömegű szolgáltatásról van szó, márpedig arról – fejlett gépi eszközöket kíván. Az eddig elterjedt Group 3 típusú faxok helyett – melyekből vagy 10 millió lehet világszerte – mielőbb szükség lesz a Group 4 típusúakra, amelyek 10 perc helyett egy perc alatt továbbítanak egy 10 oldalas cikket [J. A. Braid].

### **Minden dokumentumtípust – minden könyvtártípusban**

Emlékszünk még *Ranghanathan* alapszabályaira a könyvolvasó-idő koordinátaiban? Ma sokkal több dokumentum vár hasonlóra. Magyarországon vezető színészek kiváló alakításai nem maradnak meg a televízió vagy rádió archívumában pénzhiány, helyhiány, felelősség hiány miatt. *Svédországban* létrehoztak egy olyan „audiovizuális kötelempeldány-központot”, amely *évente 150 ezer óra kép- és hanganyagot* vesz állományba: a teljes rádió-, televízió- és filmműsort, lemezeket, kazettákat, videofilmeket stb. [S. Alerstrand].

Az archívumnak a következő tennivalói vannak:

- ▶ összegyűjteni ezt a hatalmas „inputot”,
- ▶ tárolni (1979 óta áll fenn az intézmény, de még győzi),

► gondoskodni a hasznosításról házon belül és azon kívül.

Az utóbbi teszi érdekessé számunkra a témát. Az intézményközi dokumentumszolgáltatásban igen szigorú szabályok érvényesülnek, főként a szerzői jogok tiszteletben tartása és tartatása végett. Legtöbb vita a filmipar képviselőivel volt, de végül velük is meg lehetett érteni, hogy két nem fővárosi egyetemen is oktatják a filmművészetet, s az ottani diákoknak-oktatóknak is szükségük van időről időre valamelyik filmre. E sajátos dokumentumokat a svéd copyright következtében nemzetközi szolgáltatásban nem tudják biztosítani. Itt lenne az IFLA felelőssége, hogy más nem kormányzervekkel, főként az AV-kiadók egyesületeivel valamilyen megoldást találjanak a kérdésre.

Az ALA, az amerikai könyvtáros szövetség 1988-ban kiadott iskolai könyvtári irányelvei (*Information power: Guidelines for school library media programs*) felszólítják az iskolai könyvtárosokat, hogy vezessék be a tanulókat az online adatbázisok önálló használatába. Ebből az következik, hogy az iskolákban is jelentősen emelkedni fog az aktuális cikkek, tanulmányok gyors megszerzése iránti igény [D. Kachel]. Ha a diákok a volt Szovjetunióban történő eseményekkel akarnak szembesülni, ezt csak periodikumok alapján tehetik meg. Pennsylvania államban olyan CD-ROM-lemezt adtak ki, amely éppen az iskolai hasznosítás igényeit szem előtt tartva 800 saját állambeli könyvtár dokumentumait kínálja, hozzá az automatikus rendelés lehetőségeit is (miközben a cikkszolgáltatást állami eszközökből finanszírozzák). Ám itt is felmerül a copyright: egy intézmény egy évben egy adott folyóirattól csak öt cikket rendelhet másolatban az érvényes szerzői jogi előírások szerint. Vagyis szigorú házi nyilvántartást kell vezetni, avagy a támogatott rendszeren kívülről lehet beszerezni (többszörös árért) a szükséges cikket. Gondos tervezés kell tehát a dokumentumellátásban.

A *Nature* egy évfolyamának előfizetése 1992-ben 395 USD-be került. Az állami program keretében az iskola – a fenti kööttség figyelembevételével – egy cikket öt USD-ért kapott. A kereskedelmi dokumentumellátóknál egy-egy cikkmásolat 15–50 USD közötti árért kapható (erről még szólunk). Lehet még több iskola összefogásával is kísérletezni. Egyet nem lehet tenni: nem adni meg az oktatás és önálló buvárkodás információhordozóit akkor, amikor erre igény merül fel.

### Felhasználó és hozzáértés

Egyre több szolgáltatás, egyre fejlettebb gépi eszközök, egyre nagyobb ráfordítás – és mennyiben hasznosul mindez? Az biztos, hogy a könyvtárak a sok okból szűknek érzett költségvetés miatt nem tudnak mindent magukra vállalni. Az olvasónak, a felhasználónak nagyfokú önállóságra kell szert tennie, ha mindenhez hozzá akar jutni, amire szüksége lehet. A szakmának

vigyáznia kell, nehogy részben teljesüljenek csak a felhasználó igényei, mert a frusztráció előbb-utóbb visszaüt az intézményre.

A Helsinki Műszaki Egyetemi Könyvtár konkrét elemzést végzett az online olvasói katalógus (OPAC) használóiról, használatáról [I. Pasanen-Tuomainen]. Csak a legfontosabb elemeket kívánjuk kiemelni az eredmények közül. A finn és angol nyelvű adatbázisban döntően szabad szöveges keresést végeztek (72,3%), és elenyésző volt a szakrendi lehetőségek hasznosítása (2%). Ebből az is következik, hogy az állomány harmadát kitevő nem finn vagy angol nyelvű dokumentumok egyáltalán nem is jöhettek számításba. Csak minden ötödik keresés közben éltek a Boole-operátorokkal, s ezen belül is dominált az „és” (90%). Minthogy a vizsgálatban szereplő időszakban (1991. október 1–november 20.) a diákok döntő többsége már részt vett korábbi számítógépes tanfolyamon, használói képzésen, arra következtethetünk, hogy e képzés csekély hatékonyságúnak bizonyult.

Az egész számítógépes fejlesztés végül is a használó által nyeri el értelmét. Rendkívül fontos ezért mind a használó igényeinek, mind pedig szokásainak, hozzáértésének figyelemmel kísérése, a szükséges korrekciós lépések megtétele, hogy az információs vagy valóban hasznosuljon, ne maradjanak „holt” állományok, mert a nagyobb ráfordítások a minél kiterjedtebb és mélyebb igénybevétellel tekinthetők csak megtérültek.

### CD-ROM – a század dokumentumszolgáltatási csúcса?

Újabb adatok szerint a kereskedelmi forgalomba kerülő CD-ROM adatbázisok száma elérte és elhagyta az online adatbázisok számát, túllépve a négyezres számot. Alig van olyan valamennyire is fejlett ország, ahol az utóbbi pár évben a fontosabb könyvtárak ne látták volna el magukat ilyen lemezeket leolvasó készülékkel. Ismét csak zárójelben a hazai állapotokról: 1993-ban az OSZK NPA CD-ROM-kiadását több mint hatvan előfizető rendelte meg (s ezzel egyáltalán lehetővé tette az előállítás finanszírozását).

1992 elején Finnország könyvtáraiban 150-fajta CD-ROM lemez volt elérhető. Maguk a finnek is állítanak elő CD-ROM-ot, 1992-ben három készült. A *Fennica CD-ROM* a finn nemzeti bibliográfiát tartalmazza – monografikus és időszaki kiadványok – 1967-től. A *HELECON CD-ROM* négy üzleti információs adatbázist tartalmaz (faktografikus és bibliográfiai adatokkal). A *TENTTU CD-ROM* a Helsinki Műszaki Egyetem online adatbázisát vitte lemezre (az öt adatbázisból kettő a könyvtár állományát tárja fel, egy további a finn műszaki folyóiratok írásait, egy másik a doktori disszertációkat, végül az utolsó az északi országok kutatóhelyeinek adatait tartalmazza). A finn anyagok feltá-

rása ezért is fontos a finn felhasználónak, mert a nemzeti nyelvű anyag biztosan nem kerül be a nemzetközi szakmai adatbázisokba [L. Katajapuro].

Az ADONIS programot eleinte az Európai Közösség is támogatta, majd a kísérleti szakasz eredményei alapján üzleti vállalkozásként folytatódott. 1991 közepén indult a vállalkozás, amely 500 élettani-örvostudományi folyóirat tanulmányainak teljes szövegét kínálja. A felhasználó minden héten kap egy új CD-ROM lemezt mintegy tízezer oldal terjedelmű információval. Az 1993-as előfizetés évi 16 ezer USD-re rug. Hat, illetve nyolc dollár egy-egy cikk copyright díja másolás-kor (attól függően, hogy az adott cikket tartalmazó folyóiratra a felhasználó különben előfizetett-e).

Az UMI (University Microfilms International) adatbázisaihoz kapcsolódóan 1000 gyakran használt folyóiratot folyamatosan CD-ROM-ra vesz. 1993-ban 240 lemez állt rendelkezésre, a havi gyarapodás 10–15 új lemez (egyébként az 1000 cím egy részét 1987-től, a többiekét 1988-tól tartalmazza). A keresőrendszer össze van kötve a CD-ROM-olvasóval, így a felhasználó egy folyamatban jut el a kereséstől a dokumentumrendelésen keresztül a saját PC-re vagy faxra érkező dokumentumig [R. G. Leach és J. E. Tribble].

### **BLDSC és OCLC**

A mai átalakulásokkal terhes időben érdemes felidézni, hogy a National Lending Library for Science and Technology 1962-es létrehozása fő okának – a brit tudomány információs igényeinek kielégítése mellett – a szovjet szputnyikfelbocsátást tekintette. Megállapították ugyanis, hogy a Szovjetunióban megjelenő 200 műszaki szakfolyóiratnak csak tizede található meg valamelyik angol könyvtárban. Az előtörténethez még annyit, hogy a létrehozás gondolata a szóródási törvényéről ismert S. C. Bradford nevéhez fűződik (a Science Museum Library vezetőjeként 1926-os beszámolójában fogalmazta meg az országos hozzáférés lehetőségének jelentőségét).

A központi kölcsönző könyvtár 1962. november 5-én kezdte meg működését Londontól 200 mérföldre, Boston Spában, a korábbi királyi hadtápuzem csarnokaiban. 1980-ban jelentős újabb építkezések fejeződtek be, s ehhez kapcsolódóan úgy telepítettek át 66 mérföld polchossznyi állományt, hogy egyetlen dokumentum sem volt 24 óránál hosszabb időt „szolgáltatón kívül”, vagyis a működőképesség zavartalan maradt. Ma a BLDSC-ben 650 munkatárs dolgozik, naponta átlagban 14 ezer igénylés fut be, s a teljesítési arány eléri a 95%-ot. Az igények egynegyede érkezik külföldről, legalább száz országból. A külföldi igénylők körében az ipari-kereskedelmi szféra részaránya a legjelentősebb (42%), ezt követi a felsőoktatás (27%) és a kormányhivatalok világa (23%), végül a közművelődési könyvtárak és egyéb felhasználók 4–4%-ot tesz-

nek ki. Ha a kívánt dokumentum megvan az állományban, a teljesítés két napot igényel, de a sürgős szolgáltatást rendelők esetében a két óra a cél. A központ ellátja a copyrightsabályokkal kapcsolatos tennivalókat. Pár éve új szolgáltatásként – LEXICON néven – a könyvtárakon kívül *magánszemélyektől* is elfogadnak rendelést, s fizetni lehet akár hitelkártyával is. A korábban a PICA kapcsán ismertetett folyóiratcikk-szolgáltatás is bekerült a BLDSC menüjébe, az *Inside Information* keretében a tízezer legfrekvenciáltabb folyóirat tartalomjegyzékeit nyújtják. Előbb mágnesszalagon kínálták az információt, majd áttértek a CD-ROM-változatra. A havi lemez olyan friss tartalmú, hogy a megjelenés után két-három nappal már rögzítik a tartalomjegyzékeket, s (kumulált) indexek is készülnek hozzájuk. Természetesen az összes eredeti cikk rendelésre megkapható.

A központ állományát évente 58 millió USD értékben gyarapítják – ez nem kevesebb, mint 6 milliárd forintnak tekinthető. Az állományban 220 ezer folyóiratcím, 500 ezer doktori disszertáció, hárommillió könyv és négy millió report található (utóbbi vonatkozásában a korlátozásmentes hozzáférésű gyűjtemények világelőjárója). Nem gyűjt a központ olyan típusokat, mint a szabadalmak, szabványok, újságok (minthogy erre más gyűjtemények vannak). A legtöbbit használt állományrész az 50 ezer kurrens folyóirat (ezen belül eléri, illetve megközelíti a 14 ezret az angol és az amerikai kiadványok száma, 2–4 ezer közöttiek a német, japán, holland, FÁK-beli és francia folyóiratok). Számos bibliográfiai kiadvány segíti a használatot: például az *Index of Conference Proceedings* (a 300 ezres gyűjtemény negyedévenként továbbgördített kumulált jegyzéke CD-ROM-on, illetve mikrokártyán), a *Boston Spa Serials* (szintén CD-ROM-on 400 ezer folyóiratról a BLDSC és más angliai könyvtárak állományának adataival).

A közismert dokumentumszolgáltatásokról most nem szólva, álljon itt néhány adat a központ amerikai jelenlétéről. Az amerikai Országos Orvostudományi Könyvtár 1975 óta végez számítógépes dokumentumrendelést Boston Spából. Az összes fontosabb amerikai dokumentumszolgáltató vállalkozás a központ állományára és szolgáltatásaira támaszkodik. A jobb közvetítés érdekében 1992 őszén irodát nyitottak Bostonban. Az OCLC is bedolgozta adatállományába a BLDSC folyóiratanyagát. Az EBSCO saját hálózatán, az EBSCONet útján kínálja az *Inside Information* anyagát.

1992-ben a BLDSC mintegy hárommillió évi rendelést kapott. A további fejlesztés azt célozza, hogy 2000-re ez a szám – megduplázódva – elérje a hatmilliót. Mindezt olyan viszonyok között, amikor az állami támogatás részaránya csökken, a bevételek növekszik. A központnak nagyon fontos a külföldi üzletkötés, főként az európai. Az új partnerek ösztönz-

sére a volt szocialista országok felhasználói 30%-os kedvezményt kapnak cikkmásolat-rendeléseiknél [D. Carrigan].

Az OCLC tevékenységét átfogóan ismertette a TMT olvasóival J. Mitchell európai igazgató tanulmánya az 1993. 9–10. számban. Ezért itt csak a dokumentum-szolgáltatás egyes kiegészítő információit közöljük. A dokumentumrendelés és -teljesítés 1986–1991 között, vagyis mindössze öt év alatt lényegében megduplázódott: az előbbiekek száma 2,7 millióról 5,4-re, míg az utóbbiaké 2,3-ról 4,5 millióra növekedett. Ez egyben azt is jelenti, hogy a teljesítési arány változatlanul 86%-ot mutat. A megrendelő könyvtárak száma ugyanezen időszakban háromezerről 4,6 ezer fölé emelkedett, míg a teljesítők 2,9 ezerről 4 ezerre. 1991-ben az összes teljesítésből 2 milliót tett ki a folyóiratcikk-másolatok száma (ez a 40% körüli arány nem változott öt év alatt).

Mind a kérő, mind pedig a kölcsönző könyvtárak körében a felsőoktatásiak vezetnek (1991-ben az egyetemi és főiskolai könyvtárak együtt mintegy 2,3 milliót rendeltek, és közel 2,9 milliót teljesítettek, a közművelődési könyvtárak pedig 1,1 milliót rendeltek, és 0,7 milliót teljesítettek).

A kérés-teljesítés államok szerinti megoszlását vizsgálva szembetűnő a jelentős koncentráció: Kalifornia, Texas, New York és Pennsylvania állam könyvtárai 26,9, ill. 28,5%-ot tesznek ki, az első tíz állam pedig együttesen meghaladja az 50%-ot. Érdekes, hogy az országos hálózat viszonyai közepette a saját államból történő kérés és teljesítés milyen nagyarányú: átlago-

san közel kétharmadot tesz ki, de New Jersey vagy Kalifornia esetében meghaladja a 80%-ot is [K. Nevins–D. Lang].

### Szolgáltatások és értékelés

M. Khalil szerint az egyetemi és más tudományos könyvtárak körében az új „kedvenc” a dokumentum-szolgáltatás (document delivery). Ez nem más, mint amire a könyvtárosok régóta törekednek: az olvasó kezébe adni a szükséges információt. Mégis, a modern dokumentumszolgáltatás, jóllehet a könyvtárközi kölcsönzés újabb változatának tekinthető, több dologban különbözik az utóbbtól. Nem időlegesen adja a kívánt dokumentumot, hanem végleg, s átfogóan alkalmazza a legfejlettebb technikát a lelőhelykereséstől a dokumentumtovábbításig, s ennek is köszönhetően ritka eset, ha a teljesítés néhány napnál tovább tart. 1992-ben egy amerikai felmérés keretében 108 tudományos gyűjtemény képviselői arra adtak indokot, miért válik egyre jelentősebbé számukra a professzionális dokumentumszolgáltatás. A két fő ok: a folyóirat-előfizetés fokozatos nehezülése (áremelkedés, választéknövekedés), illetve a bibliográfiai adatbázisok (online, CD-ROM stb.) keltette magasabb igények. A felmérés során több száz olyan könyvtárat vagy kereskedelmi jellegű dokumentumszolgáltató céget neveztek meg, amelynek tevékenységét hasznosítják. A legtöbbet említett 28 intézmény alapadatait foglalja össze az 1. táblázat. M. Khalil írásában egyenkénti leírás található, a felhívható szakember nevével, telefonjával.

1. táblázat

#### Dokumentumszolgáltató intézmények kínálata

Cég	Szakterület	Dokumentum-típus	Idő-határ	Rendelés	Teljesítés	Átfutási idő	Ár
ADONIS	élettudományok	cikk	1991	teljes szöveg	CD-ROM-on		13 e USD
Article Express	műszaki tudományok	cikk, konferencia-előadás, report	–	OCLC, fax posta, telefon	fax, posta Internet	5–7 nap E: 24 ó	15,4/1–20 oldal E: +19 fax: 34+0,3/oldal
BLDSC	általános	cikk, konferencia-előadás, report, könyv		OCLC, fax DIALOG stb.	fax, posta		9 USD E: 54
CISTI	természet- és alkalmazott tudomány	cikk, konferencia-előadás		posta, fax e-mail	fax, posta Internet		
CAS	kémia			online, posta telefon	fax, posta futár	24 ó	10 USD/online 14 USD/más úton rendelve 18 USD/csak bibl. hivatkozás
DIALOG	400 adatbázis 329 millió rekord 1600 folyóirat	cikk, konferencia-előadás stb.		online	online		6–16,5 USD
Disclosure	üzleti élet, jog	cikk stb. „szürke”	1968–	online, e-mail stb.	fax, posta	24 ó E: 2 ó	25 USD E: 50 fax: 2/oldal

## Az 1. táblázat folytatása

Cég	Szakterület	Dokumentum-típus	Idő-határ	Rendelés	Teljesítés	Áttutási idő	Ár
Docutronics	üzlet	újság, „szürke”		posta, fax telefon	posta, fax	2 ó E: 1 ó	0,35 USD/oldal E: 3/oldal
Dynamic Information	üzlet, természet- és társadalom- tudomány	közvetítő		posta, fax telefon	posta, fax futár		
EBSCO	új folyóiratok	(113 ezer)					
ERIC	pedagógia (735 ezer rekord)			online, fax e-mail, posta	fax, futár posta		
ESL	műszaki tudomány	konferenciaelőadás stb.		online, fax posta	posta, futár	3 nap E: 24 ó	15 USD+0,4/tovább fax: 20+
Faxon	természet-, orvosi és műszaki tudomány, üzlet	11 ezer folyóirat tartalomjegyzék		online, fax	Internet fax, futár	24 ó futár: 48 ó	11 USD+copyright
Information Express	általános	„szürke” stb. (közvetítő)		online, fax e-mail	posta, fax	24–48 ó	
Information On Demand	általános	közvetítő		online, fax e-mail	posta, fax	24 ó	14 USD fax: 20+0,5/oldal
Information Store	általános	közvetítő		online, fax e-mail	posta, fax futár	3–5 nap E: 24–48 ó	12,5 USD terjedelmi átalány
ISI Geniune Articles	általános	tudományos folyóirat		online, fax e-mail	posta, fax	24 ó	10,7 USD E: +10,5
LEXIS	jog	7 millió rekord		posta, fax	posta, fax futár		28 USD +
LC National Translations Center	általános	fordítások					35 USD +
News Bank	általános	újságcikk		posta, fax	posta, fax	24 ó	10–15 USD +
OCLC	(I. TMT 1993/9–10.)						
RLG	általános			online	online	24–48 ó	
Research Publications	szabvány általános	mikrodokumentum (1993 közepétől)		online, fax	posta, fax futár	2–3 nap E: 2–24 ó	9,5 USD+
UMI	általános	cikk, konferencia- előadás stb.		online, fax	posta, fax Internet	4–5 nap E: 24 ó	10 USD fax: 9+0,3/oldal
UnCover 2 (CARL Systems)	általános	12 ezer folyóirat és közvetítő		online, fax	fax, posta Internet	24 ó	10–19 USD +
Universal Serial and Book Exchange	általános	sokféle		online, fax	posta, fax		7 USD +
NTIS	USA hivatali kiadvá- nyok és támogatott kutatások			posta, fax	fax, futár		14 USD +

Megjegyzés: „szürke” = nehezen hozzáférhető irodalom,  
E: expressz (gyors-)szolgáltatás.

Az első benyomás az lehet, hogy hatalmas üzleti kör van kialakulóban. Legkésőbb a nyolcvanas évek közepére – második felére nyilvánvalóvá vált, hogy a könyvtári dokumentumvásárlás, azaz gyűjteményépítés nem az egyetlen megoldás a dokumentumok, a

primer források iránti szükségletek kielégítésére. A leggazdagabb könyvtár költségvetése sem tud lépést tartani a növekvő árakkal és választékkal, de a konkrét használat sem igazolja vissza a tartós állományépítés széles területeit.

Logikus a következtetés, hogy állományba azt kell venni, amire okvetlenül és állandóan szükség van, egyébként pedig a különféle információs források alapján igényelt tételeket – adott esetben egy évfolyam folyóiratanyagból egy-két cikket – a dokumentumszolgáltató partnerektől kell beszerezni. Látjuk azonban, hogy ezek száma és áruk egyre nő. Indokolt tehát konkrétan elemezni a felkínált, s még inkább: a teljesítés során megnyilvánuló szolgáltatásokat.

R. T. McFarland tanulmánya jó példát nyújt az ilyen jellegű vizsgálódásra. A Saint Louis-i Washington University kémiai könyvtára részéről végzett elemzést az alábbi szempontok és kritériumok alapján:

- ▶ ár, a szolgáltatás igénybevételével kapcsolatos költségek,
- ▶ átfutási idő,
- ▶ teljesítési arány,
- ▶ megbízhatóság (a szolgáltató ígéreteinek teljesülése),
- ▶ rugalmasság (a felhasználó sajátos igényei iránt).

Öt tudományterületen (biológia, kémia, földtudományok, matematika, gépészet) kerestek dokumentumszolgáltató partnereket – miután a kémiai területen meggyőződtek arról, hogy a CAS dokumentumszolgáltatásának igénybevételével hatékonyan lehet működni. Kilenc szállítót választottak ki a vizsgálathoz, köztük térítéses szolgáltatást nyújtó könyvtárak és professzionális szolgáltatók egyaránt voltak (University of Chicago – John Crerar Library, CAS, Linda Hall Library, ISI, UMI, EI, ESL, American Mathematical Society, American Geological Institute). Minden szállítótól rendeltek négy-négy dokumentumot, majd a rendelések végrehajtását 1, 2, 3-as skálán helyezték el (gyenge–kielégítő–kiváló). A fent említett szempontok alapján értékelték minden teljesítést, s kialakították az öt tudományterület vonatkozásában a legjobb és a második legjobb szolgáltató rangsorát. Eközben kiderült, hogy egyes szolgáltatók hogyan viszonyultak saját vállalásaikhoz (határidő stb.), mennyire tudtak kiegészítő igényekre reagálni, értesítették-e ügyfelüket, ha előre nem látott nehézség merült fel, s így késedelmet szenvedett a teljesítés stb.

A sok gyakorlati tanulság mellett egy általános benyomás is megfogalmazódott. Ez pedig a copy-rightkötelezettségek komolyságára s arra vonatkozott, hogy alapvető igénye a felhasználónak: a másolatszolgáltatással járó szerzői jogi teendőket a szolgáltató vállalja magára.

### Néhány következtetés

1. Állománygyarapítás és/vagy hozzáférés biztosítása kérdésében itt az ideje egy határozott és felé történő elmozdulásnak a magyar szakmai életben is.

2. A nem túl gazdag hazai kurrens külföldi folyóiratbázis (14 ezer tétel körül) is elegendő lehet arra, hogy a felmerülő igények 80–90%-át kielégítsük, ha erre a nagy gyűjtemények valóban felkészülnek (1–3 napos átfutás, szolgáltatás faxon, futárral stb., vagyis minél gyorsabban és megbízhatóbban). Elementáris igény, hogy ugyanez biztosítva legyen a belföldi kiadványoknál. A két nemzeti könyvtár és az öt regionális köteletpéldány-sor 1978 óta való megléte alapján nem lehet valós akadály.
3. Állandó használatvizsgálat és igényvizsgálat növelheti a saját gyűjtemény fejlesztésének indokoltságát. Ha valamely folyóirat nem élvez állandó használatot, akkor az évente esetleg szükségessé váló pár cikkmásolatot máshonnan célszerű beszerezni.
4. Az országos tárolókönyvtárban kellene előfizetni a drága CD-ROM-hordozójú dokumentumbázisokra (ADONIS stb.).
5. Rendkívül nagy figyelmet érdemel máris a szerzői jog kérdése. Ennek nemzetközi igény szintjét minél előbb érvényesíteni kell a hazai könyvtári munkában.

### Irodalom

- ALLERSTRAND, S.: The interlending of audiovisual materials in Sweden. = IFLA Journal, 18. köt. 3. sz. 1993. p. 228–231.
- BLUH, P.: Document delivery 2000. Will it change the nature of librarianship? = Wilson Library Bulletin, 1993. p. 49–51., 112.
- BRAID, J. A.: Electronic document delivery: a reality at last? = Aslib Proceedings, 45. köt. 6. sz. 1993. p. 161–166.
- CARRIGAN, D.: From interlibrary lending to document delivery: the British Library Document Supply Centre. = The Journal of Academic Librarianship, 19. köt. 4. sz. 1993. p. 220–224.
- GEORGE, L. A.: Fee-based information services and document delivery. = Wilson Library Bulletin, 1993. febr. p. 41–44.
- GOOSSENS, P.: ELAG 92: report of the library systems seminar on interlibrary lending in networks. = Program, 27. köt. 2. sz. 1993. p. 197–200.
- IATUL Quarterly, 5. köt. 4. sz. 1991. (UAP-szám G. Cornish, M. Pijnenborg, K. Renwick, J. Tehnzen stb. tanulmányaival)
- Interlending and document supply. 3rd International Conference Handbook, Bp. IFLA Office for International Lending, 1993. 74 p.
- JACKSON, M. E.: Resource sharing and document delivery in the 1990s. = Wilson Library Bulletin, 1993. febr. p. 35–36., 110.



- JACOBY, J.: Internationaler Leihverkehr. Statistik 1991 und Zehn-Jahres-Übersicht. = Bibliotheksdienst, 26. köt. 9. sz. 1992. 1363–1367.
- KACHEL, D.: Document delivery and school libraries. = Wilson Library Bulletin, 1993. febr. p. 45–48.
- KATAJAPURO, L.: CD-ROMs promoting universal availability. = IATUL Proceedings (new series) 2. köt. 1993. p. 85–89.
- KHALIL, M.: Document delivery: a better option? = Library Journal, 118. köt. 1993. febr. 1. p. 43–47.
- LEACH, R. G.–TRIBBLE, J. E.: Electronic document delivery: new options for libraries. = The Journal of Academic Librarianship, 18. köt. 6. sz. 1993. p. 359–364.
- LINE, M. B. et al.: National Interlending Systems. A comparative study of existing systems and possible models. UNESCO. PGI/78/WS/24. REV. 1980.
- Van MARLE, G. A. J. S.: The PICA RAPDOC project. = IATUL Proceedings (new series) 2. köt. 1993. p. 54–70.
- McFARLAND, R. T.: A comparison of science related document delivery services. = Science and Technology Librarian, 1992. 1. sz. p. 115–144.
- McKEE, A.: Article delivery: shifting paradigms. = Serial Librarian, 1993. 3–4. sz. p. 207–215.
- NEVINS, K.–LANG, D.: Interlibrary loan – a cooperative effort among OCLC users. = Wilson Library Bulletin, 1993. febr. p. 37–40., 110.
- PASANEN-TUOMAINEN, I.: Does access meet availability at an OPAC? = IATUL Proceedings (new series) 2. köt. 1993. p. 47–53.
- SWAIN, L.–CLEVELAND, G.: Electronic document delivery and libraries: technologies, strategies, and issues. = INSPEL, 26. köt. 3. sz. 1992. p. 169–184.
- Universal availability of publications in science and technology including those on the history and philosophy of science and gray literature. = IATUL Proceedings (new series) 2. köt. 1993. p. 1–176.

(Sonnevend Péter)

## Felhívás Gombocz-ösztöndíjra

A Magyar Könyvtárosok Egyesülete az 1995–96-os tanévre is meghirdeti a Kent State University (Ohio, USA) könyvtár- és információs tanszékére szóló ösztöndíjat, amely 2 szemeszterre, 10 hónapra szól. A pályázatot elnyert könyvtáros a tanszék 6. éves hallgatója lesz, és az általa kiválasztott tárgyakat tanulja, valamint vizsgázik. A tárgyak kiválasztásakor lehetősége lesz arra is, hogy saját témakörében kutasson.

Az ösztöndíj már hosszú évek óta a *Fulbright-ösztöndíjrendszer* része. 1992. januártól Magyarországon is működik a Fulbright-iroda, amelyen keresztül az elkövetkezendőkben pályázni lehet.

A pályázatokat az első fordulóban a Magyar Könyvtárosok Egyesületének elnöksége, illetve tanácsa véleményezi, illetve javaslatot tesz a Fulbright-bizottságnak.

### A pályázat feltételei:

- ▶ felsőfokú könyvtáros, vagy más egyetemi végzettség;

- ▶ minimum 5 év könyvtárban eltöltött gyakorlat;
- ▶ munkahelyi ajánlás;
- ▶ pályázati terv a tanulmányozandó témáról, illetve későbbi hasznosításáról;
- ▶ angol nyelvvizsga (Fulbright-követelmény lehet a TOEFL-vizsga).

A pályázatokat a Magyar Könyvtárosok Egyesületének kell beküldeni

**1994. június 5-ig,**

és az alábbiakat kell tartalmaznia:

- ▶ szakmai önéletrajz, tanulmányozandó téma, munkahelyi ajánlás, végzettséget és nyelvtudást igazoló okmányok másolata.

Az MKE által javasolt pályázó a továbbiakat a Fulbright-irodán keresztül intézi majd.

Minden további kérdésben szívesen nyújt információt:

**Báttonyi Viola, MKE nemzetközi titkár**  
**Országos Széchényi Könyvtár,**  
tel.: 155-6967